

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE, GÖZLERDEN İRAK KALMIŞ BİR KUŞEYRÎ RİSÂLESİ ŞERHİ*

Emine ALTAY ÖZTÜRK**

Öz

Abdülkerim Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) ilk dönem sûfîlerinden seksen üç kişinin hayatını ve menkıbelerini anlattığı, ayrıca tasavvufun temel kavramlarını izah ettiği er-Risâle namıyla da bilinen Kuşeyrî Risâlesi adlı eseri, yazıldığı on birinci asırdan günümüze kadar tasavvuf sahasında klasikleşmiş, dinî-tasavvufî edebiyatımızı dolaylı olarak etkilemiş temel başvuru kaynaklarından biridir.

Bu makalede tanıtacağımız eser, Osmanlı'nın son dönemlerinde hayır, hasenat çalışmalarıyla adını ebedileştiren Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın (ö. 1270/1853) isteği üzerine, Murad Molla Dergâhı müdavimlerinden es-Seyyid, eş-Şeyh Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1274/1858) tarafından yazılan Kuşeyrî Risâlesi Tercüme ve Şerhi'dir. Eser, sebab-i te'lif bölümünde izah edildiği üzere, Dârü'l-Maarif, Tibbiye, Harbiye, Bahriye ve Adliye mekteplerinde bilhassa Arapçayı çok iyi bilmeyen talebenin mütalaası için sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Ayrıca Âsitane'deki tüm medrese ve camilerde ilim tahsil eden talebeye okutulmak için de uygundur.

Mehmed Tevfik Efendi, XIX. asırda yaşamış âlim, hâfiz, mutasavvıf bir şahsiyettir. Şimdiye kadar üzerinde hiçbir araştırma yapılmamış olan Kuşeyrî Risâlesi Şerhi'nde şârih er-Risâle'yi serbest tercüme usûlüyle cümle cümle açıklamış, âyet, hadis, şiirler ve mutasavvıfların hayatlarından verdiği menkabevi örneklerle metni daha kolay anlaşılır bir hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kuşeyrî Risâlesi, Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, Bezmiâlem Vâlide Sultan, Şerh, Murad Molla Tekkesi, mesnevihân*

COMMENTARY AL-RISALA AL-QUSHAYRIYA THAT HAD BEEN OVERLOOKED IN THE LATE OTTOMAN PERIOD

Abstract

The work known as the “Al-Risala Al-Qushayriya” authored by Abdülkerim Kuşeyrî (d. 465/1072), one of the early Sufis, narrates the lives and miracles of eighty-three individuals, while also explaining the fundamental concepts of sufism. This treatise, also known as “the Risalah” has become one of the classical reference sources in the field of sufism since it was written in the 11th century, indirectly influencing our religious and sufi literature up to the present day.

The work we will introduce in this article is the “Translation and Commentary of the Al-Risala Al-Qushayriya”, written by es-Sayyid, eş-Şeyh Mehmed Tevfik Efendi (d. 1274/1858), a regular visitor of the Murad Molla Dergâhı, at the request of Bezmiâlem Valide Sultan (d. 1853), known for her charitable and philanthropic activities in the late Ottoman period.

As explained in the introduction section, the work was written in a simple style specifically for students at the Dârü'l-Maarif, Tibbiye, Harbiye, Bahriye, and Adliye schools who do not have a strong command of Arabic, to facilitate their understanding. It is also suitable for students studying in all madrasas and mosques in Istanbul.

* Tezden üretilmiş makale/Article from thesis.

Bu çalışma, yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında hazırlamakta olduğu “Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin Kuşeyrî Risâlesi Şerhi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora öğrencisi ve Yazma Eser Uzmanı. E-posta: altayozturk18@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5857-0610.

Mehmed Tefvik Efendi, who lived in the 19th century, was a scholar, memorizer of the Quran, and Sufi. In his commentary on the “Al-Risala Al-Qushayriya” which had not been previously researched, he explained the original “the Risalah” sentence by sentence in a free translation style. He made the text more comprehensible with verses, hadiths, poems and legendary examples from the lives of Sufis.

Keywords: *Al-Risala Al-Qushayriya, Sayyid Mehmed Tefvik Efendi, Bezmiâlem Vâlide Sultan, Commentary, Murad Molla Tekke, Masnavihan*

Giriş

1 Temmuz 1839'da oğlu Abdülmecid'in tahta geçmesiyle mehd-i ulyâ-yı saltanat, vâlide sultan unvanını alan ve 1256/1840-1269/1853 yılları arasındaki vâlide sultanlık döneminde on beş ayrı vakıf kurarak ömrünü halkın hizmetine adayan Bezmiâlem Vâlide Sultan, Osmanlı'nın en hayırhah kadınlarından biridir.¹

Bezmiâlem, açları doyurmak, yolda kalmışlara yardım etmek, camiler, sebiller, imarethaneler, çeşmeler, köprüler inşa etmenin yanı sıra her seviyeden eğitim hayatına destek vermiştir. Tanzimat döneminde ehliyetli bürokrat yetiştirmek üzere, rüşdiyelerden daha gelişmiş bir müfredat uygulanması hedefiyle açılan Dârü'l-Maarif ile Dârü'l-Maarif'e hazırlık eğitimi vermek amacıyla 20 Nisan 1850 yılında açılışı yapılan Yeşil Mektep'i kurmuş, bu okulların müfredatı ile bizzat ilgilenmiştir. Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın, bütün varını vakf etmek noktasındaki motivasyonunu, mühürlerine nakşettiği "Hayy Hak" ve "Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl / Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl / Zuhûrundan Bezmiâlem oldu vâsıl" sözlerinden yola çıkarak Allah ve Peygamber aşkına yormak mümkündür.

Dârü'l-Maarif'in içinde öğrenciler için bir litografya matbaası kurduran Vâlide Sultan, kendi kütüphanesinde bulunan ve pek çoğu nâdir nüsha olan 546 cilt yazma eseri bu okulun kütüphanesine bağışlamıştır. Makalemizin mevzusu olan *Risâle-i Kuşeyrî Şerhi* de bu esnada vakfedilen eserlerdendir.² Bu kitaplar günümüzde Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Umumi Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir. Vâlide Sultan'ın vakfettiği bütün eserlerin başında kendisine ait vakıf kaydı ile "An vakfi devletlü, ismetlü Vâlide Sultan Bezmiâlem-i aliyetü'ş-şân hazretleri 1256" ibareli mührü bulunmaktadır.³

Tasavvufun temel klasiklerinden olan *Kuşeyrî Risâlesi* üzerine, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde çok fazla şerh faaliyetine rastlamayız. Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599), Sinan Menteşevî (ö. 1616'dan sonra), Mustafa b. Burhan, Mahmud b. Ahmed b. İbrâhim⁴ tarafından tam, Abdünnâfi Efendi tarafından muhtasar olarak tercüme edilen *Kuşeyrî Risâlesi* üzerine yaptığı çalışmayı Tevfik Efendi şerh olarak

¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakfiye Defteri, nr. 634, 83-126.

² Kenan Göçer, *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 139.

³ "Valide Sultanlar" *Yazma Eser Sergisi Kataloğu* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 126-127.

⁴ Bu üç tercüme hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 1102, 1109.

nitelendirmiştir. Bunlardan Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi'nin yazdığı *Tercüme-i Risâle-i Kuşeyrî* yine Vâlide Sultan'ın vakfettiği kitaplar arasında nüshasını tespit ettiğimiz bir eserdir.

Tevfik Efendi, eser üzerine yazdığı şerhte, Hoca Sâdeddin Efendi'nin ağıdalı ve ağır diline mukabil Âsitane'deki bütün ilim merkezlerinde okutulabilsin diye sade ve anlaşılır bir dili tercih etmiş, açıklamalarını şerhten ziyade serbest tercüme diyebileceğimiz bir uzunlukta tutmuştur.⁵ Buradan bir kez daha anlıyoruz ki temel dini ilimlerin yanı sıra tasavvuf, Osmanlı döneminde yalnızca medrese ve camilerin değil harbiye, tıbbiye, bahriye, adliye gibi hususi alana yoğunlaşmış dünyevî ilimlerin tedris edildiği mekteplerin de müfredatında yer almaktadır. Batılılaşma hareketinin revaç bulduğu bir dönemde, klasik metinlerin rağbet görmesi, okunması, tercüme ve şerh çalışmalarının devlet erkânı tarafından desteklenmesi, dönemin ilmî ve kültürel hüviyetine ayna tutacak önemli bir husustur.

Eserin Müellife Nispeti Meselesi

Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî'nin "Sebeb-i Telif" bölümünde, küçük yaştan beri tasavvufa merakının olduğunu ve *Mesnevî-i Şerif* başta olmak üzere pek çok tasavvuf klasiğini okuduğunu, gönlünde uzun zamandan beri *Kuşeyrî Risâlesi*'ne bir şerh yazmak arzusu bulunduğunu belirten müellif, Abdülmecid Han zamanında medrese, cami, maarif, bahriye, tıbbiye, adliye, harbiye gibi ilim tahsil edilen bütün mekteplerde okutulabilmesi için lisan-ı Türkî üzere bir şerh yazılması görevinin Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından kendisine havale edildiğini ifade eder:

Bu cûyende-i tarîk-i tahkîk **es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Tevfik** mehd-i ulyâ-yı saltanat sadef-i dürr-i hilâfet Râbia-i devr ü zamân sâhibetü'l-birri ve'l-ihsân **Bezmiâlem Vâlide-i aliyyetü'ş-şân hazretlerinin** yed-i ulyâlarına sâik-i takdîr-i kadîr ile risâle-i merkûme vâsıl ve nazar-ı iltifât-ı seniyyelerine nâil olup lisân-ı şîrîn-beyân-ı Türkî üzere bir şerh tahrîr olunması husûs-ı hayriyyesi mir'ât-ı suver-i ilhâm ve kerâmât olan kalb-i pâk-i tâbnâklerinde cilveger olmağ-ıla ol hidmet-i müstevcibü'l-mefharet emr ü irâde-i seniyyeleri üzere bu abd-i bî-mikdârlarına ihâle buyurulmuş...⁶

⁵ Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi* adlı eserinin nüshalarından beni haberdar eden kıymetli mesai arkadaşım Yazma Eser Uzmanı, Dr. İsmet İpek'e çok teşekkür ederim.

⁶ Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Umumi, nr. 3303, vr. 4-5.

Ketebe kaydı bulunmayan eserin başında ve sonunda Bezmiâlem'in mührü ile eserin Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından 1266/1850-51 yılında vakfedildiğine dair vakıf kaydı vardır.

Sebeb-i Telif bölümünü ve nüshalardaki vakıf kayıtlarını göz önünde bulundurduğumuzda *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nin Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın teşvikiyle Seyyid Mehmed Tevfik Efendi tarafından 1851 yılında ya da daha önceki bir tarihte yazılıp Vâlide Sultan'a takdim edildiğini anlıyoruz. Dönemin terceme-i hâl kaynaklarında eserin müellifi olmaya namzed iki Seyyid Mehmed Tevfik Efendi vardır. Her ikisinin üzerinde yapılan ilmi çalışmalarda *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nden herhangi bir bahis yoktur. Bu durumda önce eserin hangi Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'ye ait olabileceği meselesi üzerinde duralım.

Bezmiâlem Vâlide Sultan zamanında hayatta olan iki Tevfik Efendi'den biri Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi, diğeri Murad Molla Dergâhı Şeyhi Murad Efendi'nin talebesi olan Hâfız Mehmed Tevfik Efendi'dir. Her ikisi de seyyiddir. Her ikisi de tekke erbabıdır ve tasavvufu ilgili eserler vermişlerdir. Kendilerinden bahseden kaynaklar es-Seyyid unvanını her ikisi için de kullanır.

Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi, ilmi icazetini eserin vakfedildiği tarihten bir yıl sonra, yani 1852'de alır. Sonrasında Beşiktaş Kadılığı, Halep Mevleviyeti gibi önemli görevlerde bulunan ve tasavvuf, akaid, mantık gibi sahalarda yirminin üzerinde eser yazan Çerkeşşeyhizâde Mehmed Tevfik Efendi'nin eserin yazıldığı sırada henüz talebe olması dolayısıyla *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nin müellifi olma ihtimali oldukça zayıftır.⁷

Murad Molla'nın talebesi olan Seyyid Mehmed Tevfik Efendi ise 1850'lerde hem tekkenin müdavimi bir derviş hem de hocasının gözde talebesi olarak tekkeye gelenlere Farsça dersleri veren, Fars edebiyatından klasik metinler okutan bir hocadır.⁸

Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın eseri yazma görevini Murad Molla talebesi Mehmed Tevfik Efendi'ye vermiş olma ihtimalini kuvvetlendiren bir diğer karine de Sultan Abdülmecid Han ve Bezmiâlem'in Murad Molla Dergâhı'yla olan yakın münasebetidir.

⁷ Çerkeşşeyhizâde'nin hayatı ve eserleri için bkz. Hür Mahmut Yücer, "Bir İbn Arabî Müdafaası: Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi ve Levâiyhu'l-Kudsiyye fi Fedâilî's-Şeyhi'l-Ekber Adlı Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/21 (2007), 331-351.

⁸ Mehmed Tevfik Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Seyyid Mehmed Tevfik Efendi, *Neş'e - Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi* (Haz. İsmet İpek), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019.

Vâlîde Sultan hakkında bilgi veren kaynaklar, onun Âsitane'deki bütün tekkelerle ilgili olduğu hususuna dikkat çekmekle beraber Murad Molla Dergâhı'yla olan yakın münasebeti muhtelif vesilelerle öne çıkmaktadır. Tevfik Efendi'nin müdavimi olduğu tekkeye bitişik Dârü'l-Mesnevî'nin 9 Muharrem 1261/18 Ocak 1845 tarihindeki açılışına Sultan Abdülaziz bizzat katılmıştır.⁹ Dârü'l-Mesnevî'nin açılış töreninde hocasının isteğiyle Sultan Abdülmecid'in huzurunda dua edenlerden biri de Hâfiz Tevfik Efendi'dir.¹⁰

Bezmiâlem'in yaptırdığı Gureba Hastanesi'nin temel atma töreninde de Mehmed Tevfik Efendi'nin hocası Murad Molla dua etmiştir.¹¹ Fatma Aliye Hanım, *Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinde babasının da Farsça icazeti aldığı ve bazı eserlerin mütalaasına devam ettiği bu dergâhtan şöyle bahseder:

Zannederim ki Murad Molla Şeyhi'ni görmediği hâlde bizim gibi dinleyerek öğrenmiş olanlar çok vardır. Lakin bilmeyenler de varsa anlatmış olalım. Pederim ve üstadım (Ahmet Cevdet Paşa) merhumdan Murad Molla Şeyhi'ne dair çok fıkralar işitmiş idim ki bazılarını burada zikrederim. Çarşamba Pazarı'nda ki Murad Molla Tekyesi bir dârülfunun demek olup orada her nevî ulûm ve maârif tahsil olunurdu. Oraya bütün ricâl u kibâr gider, her sene Ramazan-ı Şerif'te bir akşam Zât-ı Şahane orada Murad Molla Şeyhi'nin misafiri olarak iftar eylerdi. İstanbul'un ulemâ ve üdebâsı oraya devam eyledikten başka taşralardan hatta pek baid memâlikten oraya tahsil ve istifade için gelirlerdi.¹²

Bezmiâlem ve Abdülmecid Han'ın tekkeyle olan münasebetinin yakınlığına delalet eden bu satırların yanı sıra Tevfik Efendi'nin tekke dışında aldığı vazifeler de eseri yazma işinin ona havale edilmesi ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dârülmualimîn'de Farsça hocalığı yapan Tevfik Efendi, Encümen-i Dâniş dahilî üyeliğine de seçilmiştir.

Sultan Abdülmecid zamanında, 16 Mart 1848'de ilk defa Fatih semtinde rüşdiye mekteplerine erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Dârülmualimîn'de Tevfik

⁹ M. Baha Tanman, "Mesnevîhâne Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2004), 29/334-336.

¹⁰ Hatice Özdil, *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendi'nin Şerhleri* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 31.

¹¹ Hatice Özdil, *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendi'nin Şerhleri* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 31, 41.

¹² Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul 1332), 35.

Efendi'nin ne kadar süre öğretmenlik yaptığını bilmiyoruz fakat mektebin açılışından 1858'deki vefatına kadar bir zaman dilimi içinde olduğunu varsayabiliriz.¹³

15 Nisan 1851'de Sultan Abdülmecid'in iradesiyle kuruluşu onaylanan Encümen-i Dâniş'in nizamnâmesi, Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığı beyannâme ile 1 Haziran 1851 tarihli *Takvim-i Vekâyi* nüshasında kamuoyuna duyurulmuştur. Bu Encümen'in kuruluş gayesi, Dârülfununlarda okutulacak ders kitapları ile halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri anlaşılır, sade bir dille hazırlayıp Türkçenin gelişmesine destek olmak gibi hizmetleri içeriyordu. Encümen'e seçilecek âzaların bir kısmının Arapça ve Farsçadan tercüme yapabilecek kadar bu dilleri iyi bilmesi, bir kısmının da Batı dillerine vâkıf olması, üyelerin her birinin bir fende uzman olması, ilim ve fikir adamı olması gibi şartlar ileri sürülüyordu. Dârülmualimîn Farisî hocası Mehmed Tevfik Efendi, kuruluşundan itibaren Encümen-i Dâniş'in dahilî üyeleri arasındadır.¹⁴

Kuşeyrî Risâlesi'nin talebe tarafından kolay mütalaa edilecek şekilde tercüme ve şerhinin yapılması hususu da bu esnada müzakere edilmiş, bu vesileyle eser ortaya konulmuş olsa gerektir.

Burada zihinlerimizin bulanmasına sebep olan tek unsur, müellifin eş-Şeyh olarak nitelendirilmesidir. Zira Sâdât-ı Hüseyniyye'den Seyyid Osman Efendi'nin oğlu olan Çerkeşizâde'nin Meclis-i Meşâyih nâzırlığı gibi görevlerinin dışında bir tekkede postnişin olduğuna dair bir bilgi yoktur. Murad Molla talebesi Mehmed Tevfik Efendi'nin de dergâhta şeyhlik yapan zatlar arasında ismi zikredilmez. Murad Molla Dergâhı'nda Murad Molla'dan sonra oğlu Mehmed Ârif Efendi postnişinlik makamına geçmiştir. Bu husus yeni bilgilere ulaşıncaya kadar gölgede kalmaya devam edecektir.

Her iki zatın hayatı ve eserleri üzerinde yaptığımız araştırmadan sonra elimizdeki *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nin Murad Molla Dergâhı müdavimlerinden, *Neş'e* ve *Mecmuatü't-Terâcim* adlı eserlerin sahibi Hâfız Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'ye ait olma ihtimalini daha kuvvetli bulduğumuzu belirtelim.

Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

¹³ Cemil Öztürk, "Dârülmualimîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/551-552.

¹⁴ Abdullah Uçman, "Encümen-i Dâniş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/176-178.

Dârü'l-Mesnevî Tekkesi şeyhi Murad Molla'nın (ö. 1264/1848) mürid ve halifelerinden olan Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1274/1858) Nakşî ve Mevlevî¹⁵ tariklerine mensup âlim ve hâfiz bir zattır. Mesnevîhândır. Tekkedeki faaliyetlerinin yanı sıra Dârülmualimîn gibi eğitim kurumlarında ders vermesi, talebe yetiştirmesi, yazdığı eserler itibarıyla XIX. asrın üretken sûfi şahsiyetlerinden biridir.

Tarihî ve edebî şahsiyeti hakkında biyografik kaynaklarında verilen ve kendi eserleri incelenerek ulaşılabilen bilgiler son derece mahduttur. *Osmanlı Müellifleri*'ne göre İstanbullu olan Mehmed Tevfik Efendi'nin¹⁶ babasının adı Ahmed'dir.¹⁷

Mecmuatü't-Terâcim adlı eserinin ilk sayfasına düşülen nottan bir oğlunun olduğu ve İnegöl nâibliği yaptığı anlaşılmaktadır. Encümen-i Dâniş'teki görevinden ayrıldığını ve maaş taksiminin nasıl yapıldığını anlatan arşiv belgelerinde oğlunun ismi Hâfiz Ali Rıza Efendi olarak geçmektedir.¹⁸ Doğum tarihi oğlu tarafından *Neş'e* adlı eserinde 7 Rebûlâhir 1229/29 Mart 1814 olarak verilmiştir. *Mecmuatü't Terâcim*'in zahriye sayfasında, Atâ adlı şairin düştüğü doğum tarihi bilgisi de bunu teyit eder.

Güş idüub mevlidini dedi 'Atâ târîhini

Be-heme olsun muvaffak-kâr Muḥammed Tevfik

fi 7 R[ebûlâhir] 1229

Neş'e adlı eserinin BM nüshası ve *Mecmuatü't-Terâcim*'de verilen bilgiye göre, 11 yaşında hafızlığını tamamlayan Mehmed Tevfik Efendi, Gurre-i Recep 1244'te yani on beş yaşında seb'a, aşere ve takrîb icâzetlerini almıştır. Bursalı Mehmed Tahir'e göre, tahsilinin devamını Murad Molla Dergâhı'nda hocası ve şeyhi Mehmed Murad Efendi'den tamamlamıştır. Aynı tekkede ilim tahsil eden Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir* adlı eserinde Mehmed Tevfik Efendi'den şöyle bahseder:

O zaman İstanbul'da meşhur iki Mesnevîhân bulunup bunun biri Küçük Mustafapaşa'da *Mesnevî* okutan Hoca Hüsameddin Efendi namında mübarek bir zat imiş. Diğeri Murad Molla Tekyesi postnişini Murad Efendi'dir. Murad Efendi eyyâm-ı muayenede *Mesnevî* okurdu. Eyyâm-ı sâire de sabahtan akşama kadar

¹⁵ Murad Molla Tekkesi bir Nakşibendî tekkesidir fakat Tevfik Efendi, *Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye* adlı eserinde kendisini el-Mevlevî olarak da tavsif eder.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. M.A. Yekta Saraç), İstanbul: TÜBA Yayınları, 2016, 1/264.

¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin* (Beyrut: Dâri İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955), 2/376.

¹⁸ BOA, İ.DH 398/26312.

mütenevvî dersler verirdi. Kendisinin akdem-i şâkirdânı olan Hâfız Tevfik Efendi dahi burada hücrenişîn olup mürâcaat edenlere Fârisî tadrîs eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibârdan nice zevât gelip gider ve karîb u bâid mahallerden pek çok şâkird gelip ahz u istifade ederdi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsîl-i maârifeye sarf eylerdim.¹⁹

Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım da eserlerinde babasının anlattıklarını teyit eder. Cevdet Paşa'nın Dârülfünun'a benzettiği tekkeyi Fatma Aliye Hanım "mehafil-i ilmiye ve edebiye" olarak nitelendirir.

Buradan anlıyoruz ki Murad Molla Dergâhı yalnızca dervişânın seyr ü sülûkünün takip edildiği bir tekke değil, uzaktan yakından ilim tahsili sebebiyle pek çok talebenin müracaat ettiği, dönemin aktif bir ilim ve kültür merkezidir. Küçük yaşlarda dergâha gelip hocasının vefatına kadar tekkedeki bütün ilmî faaliyetlere katılan ve hocasının itimadını kazanan Tevfik Efendi'nin entelektüel birikiminin oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Sefîne-i Evliyâ da Murad Molla'nın tekkede *Mesnevî*, *Şifâ-i Şerif*, *Kâfiye Şerhi*, *Molla Câmî*, *Şevket* ve *Sâib-i Tebrizî Dîvânları* ve diğer eserleri okuttuğunu, kıraat, aruz ve fıkıh derslerinin yanı sıra kendisi kur'a olup Kur'an hıfzı ve kıratında da icâzet verdiğini teyit etmektedir.²⁰

Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar* adlı eserinde bazı kıymetli öğrencilerinin isimlerini şöyle vermiştir:

Tekkemizde oturan ve hizmetimizde olan benden ders alanlar Safranbolulu es-Seyyid Nûmân Efendi, es-Seyyid Hâfız Mehmed Tevfik Efendi, Yemenicizâde es-Seyyid Hâfız Muhammed Efendi, es-Seyyid Hâfız Muhammed Necib Efendi, Hâfız Ömer, Derviş Ahmed ve Derviş Hasan.²¹

Şârihimiz Mehmed Tevfik Efendi, hocasının itimadını kazanan birkaç talebeden biridir. *Şerh-i Kavâid-i Fârisiyye*'nin matbu nüshalarının hâtime kısmında yer alan "...veled-i mânevîsi es-Seyyid Mehmed Tevfik Efendi." ibaresi, Tevfik Efendi'nin hocasıyla arasındaki güçlü manevî bağa işaret eder. Mehmed Murad Nakşibendî, Dârü'l-Mesnevî'nin açılışında talebelerinden ve meşâyih-i selâtin zümresinden eş-Şeyh es-Seyyid Hâfız

¹⁹ Fatma Aliye Hanım, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul 1332), 33-38.

²⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr* (Haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015, 256-257.

²¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, nr. 260, vr. 44b.

İbrahim Efendi'ye dua ettirmiştir. Onunla birlikte dua edenlerden biri de Mehmed Murad Nakşibendî'nin en gözde öğrencilerinden olan Hâfız Tevfik Efendi'dir.²²

Sultanahmet Camii'nde cuma vâizi olan Mehmed Murad Efendi, vaaza gidemediği günler yerine Mehmed Tevfik Efendi'yi ya da yine tekkenin müdavimlerinden Ahmed Cevdet Paşa'yı vekâlete gönderir, çok gayretli ve ilim yolunda ilerlemeye azimli talebelerini yine Tevfik Efendi vasıtasıyla Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye emanet edermiş.²³

Tevfik Efendi ayrıca daha evvel bahsettiğimiz gibi Dârümuallimîn Farsça hocalığı ve Encümen-i Dâniş dahilî üyeliği yapmış, vefatından kısa bir süre önce Encümen-i Dâniş'teki görevine son verilmiştir.

Mecmuâtü't-Terâcim'in derkenarına düşülen bir kayıttan, Mehmed Tevfik Efendi'nin vefatından kısa bir süre önce 26 Cemaziyelâhir 1273'te Eser-i Cedîd isimli vapurla hac yolculuğuna çıktığı ve 17 Rebülevvel 1274/5 Kasım 1857'de hac ibadetini eda ederek sâlimen yurda döndüğü anlaşılmaktadır. Mezarının kitabesinde yazan şiirin,

Ağlayup nâ-câr târîh-i vefâtın söyledim

“Eyledi Tevfîk Efendi kurb-ı a 'lâyı penâh”

şeklindeki tarih beytinden 1274 olarak öğrendiğimiz vefat tarihi, oğlunun *Mecmuâtü't-Terâcim*'de (128b) verdiği bilgilerle uyusmaktadır. Buna göre Mehmed Tevfik Efendi, hac vazifesini eda ettikten kısa bir süre sonra, 4 Recep 1274/18 Şubat 1858 tarihinde, çarşamba gecesini vefat etmiştir. Mekke pâyelilerinden Kıbrısîzâde İsmâil Hakkı Efendi de Tevfik Efendi'nin vefatına dair aşağıdaki beyti söylemiştir.

Mesnevî-h'ân idi Hakkî söyledim târîhini

“Bezm-i Mevlânâ'ya Allah ide Tevfîk'i refîk”

fi 4 Receb leyle-i erba'a [12]74²⁴

Tevfik Efendi'nin mezarı kimi zaman talebe, kimi zaman hoca ve müşid olarak ömrünün çoğunu geçirdiği Dârü'l-Mesnevî'nin haziresindedir. Onun hakkında bilgi veren başlıca kaynakları *Osmanlı Müellifleri*, *Esmâü'l-Müellifîn*, *Tezâkir*, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* olarak sıralayabiliriz. *Osmanlı Müellifleri*'nde, “*Aruz-ı Câmî*'ye, *Kasâid-i Câmî*'ye şerhleri ve ricâl-i ilmiyenin terâcim-i ahvâline dair âsârı vardır ve gayr-ı matbûdur.

²² Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emîrî Koleksiyonu, nr.. 103, vr. 3a-3b.

²³ Fatma Aliye Hanım, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (İstanbul 1332), 33.

²⁴ Ruhsar Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, Mehmed Tevfik Efendi (İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 2

Mesnevî-yi Şerîf'in bir kısmını da *Üns-i Mânevî* ismiyle şerh eylemiştir ki matbûdur. Üstadının *Kavâid-i Fârisiyye*'sini de şerh etmiştir.²⁵ şeklinde sıralanan eserleri *Esmâü'l-Müellifîn* tarafından da teyit edilmektedir. Kaynaklara göre dördü şerh biri tezkire olmak üzere beş eserinin varlığından bahsedilen Mehmed Tevfik Efendi'nin *Kuşeyrî Risâlesi'nin Şerhi*'nden hiçbir kaynakta söz edilmemektedir. Varlığından haberdar olduğumuz eserleri şunlardır:

1. Aruz-ı Câmî Şerhi

Osmanlı Müellifleri'nde varlığından bahsedilen bu eserin bir nüshası henüz tespit edilememiştir.²⁶

2. Kasîde-i Câmî Şerhi

Müellifin *Neş'e* adını verdiği eserin iki nüshası üzerinden tenkitli metnini İsmet İpek yüksek lisans tezi olarak hazırlamış, bu çalışma daha sonra Yazma Eserler Kurumu tarafından yayımlanmıştır.²⁷

3. Mecmuâtü't-Terâcim

Osmanlı Müellifleri ve *Esmâü'l-Müellifîn*'de "ricâl-i ilmiyyenin terâcim-i ahvâline dâir" olarak tanıtılan eserin müellif hattı tek nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 192 numarada kayıtlıdır. 540 kişinin tercüme-i halinden bahsedilen eser kendisinden önce yazılan tezkirelerden istifade ettiği için derleme-telif hüviyetindedir. 1000/1256-1591/1840 yılları arasında yaşamış şair, nâsir, hattat, bilgin ve mutasavvıflar hakkında bilgi veren eser, Türk edebiyatı sahasında kaleme alınan tezkirelerde rastlamadığımız bir şekilde şahısların vefat tarihlerine göre tertip edilmiştir. *Mecmuâtü't-Terâcim* üzerinde Ruhsar Zübeyiroğlu doktora tezi hazırlamıştır.²⁸

4. Üns-i Mânevî

Üns-i Mânevî, Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin varlığı bilinen fakat henüz bir nüshası tespit edilemeyen eserlerindedir.

5. Kavâid-i Fârisiyye Şerhi

²⁵ *Osmanlı Müellifleri*, 1/264.

²⁶ Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin *Neş'e* adlı eseri üzerinde yüksek lisans tezi hazırlayan İsmet İpek ve Abdurrahman Câmî'nin Türk edebiyatı ve kültürü üzerindeki etkisini doktora tezi olarak çalışan Kadir Turgut da bu eserin bir nüshasına ulaşamamışlardır.

²⁷ Mehmed Tevfik Efendi, *Neş'e - Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi* (Haz. İsmet İpek), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019.

²⁸ Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zübeyiroğlu, *Mecmuâtü't-Terâcim, Mehmed Tevfik Efendi*; Azmi Bilgin, "Mehmed Tevfik Efendi'nin *Mecmuâtü't-Terâcim*'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi", *İlmi Araştırmalar* 0/17 (2004), 83-88.

Hocası Mehmed Murad Efendi'nin pek çok defa basılan *Kavâid-i Fârisiyye* isimli eseri üzerine yazılan bu şerh, 20 Recep 1265/11 Haziran 1849 tarihinde tamamlanmıştır. Mehmed Tefvik Efendi şerhini gramatik açıklamalarla zenginleştirmiştir.²⁹

6. Yaptığımız çalışmayla Mehmed Tefvik Efendi'nin eserlerinin altıncısı olarak *Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî*'yi sayabiliriz. Eserin muhtevası hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Kuşeyrî Risâlesi Şerhi'nin Nüshaları

Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî'nin Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerinde üç nüshasını tespit ettik:

1. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Umumi, nr. 3303, 3304

Birinci Cilt (nr. 3303)

Okunaklı ve harekeli bir nesih hattıyla yazılan nüshanın ebatları 300x205-195x115 mm'dir.

258 yaprak, 19 satırdır. Sayfalar Arap rakamlarıyla 1, 2, 3, 4, şeklinde numaralandırılmıştır (517 sayfa).

Koyu krem rengi odun kâğıdı üzerine siyah ve kırmızı mürekkep kullanılarak yazılan nüshada, yazı alanı altın ve kırmızı renkli cetvel ile çevrilidir. Kapak miklepli, cildi özgündür. Nüshanın zahriyesinde ve sonunda kenarı altın sarısı renkli bitkisel motiflerle bezeli beyzi form içerisinde Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın mührü ve yine ona ait vakıf kaydı vardır.

Unvan tezhibi nüshanın birinci sayfasındadır. Altın ve sarı zemin üzerine Barok-Rokoko tarzında yapılan süsleme, yeşil, mor, pembe, beyaz, mavi renkler kullanılarak vazo ve bitkisel motifler ile bezenmiştir. Altın zemin üzerine iğne perdahı ile üç nokta süslemesi yapılmıştır. Yazı alanının etrafı altın cetvel ile çevrelenmiş olup satır araları duraklıdır.³⁰ 1 ve 2. sayfalarda, altın kullanılarak hatâyî grubu motifler ile halkârî tekniğinde kenar suyu bezemesi yapılmıştır.

Mukaddimenin akabinde, eser başlarken altıncı sayfada yeniden unvan tezhibi yapılmış, Barok-Rokoko tarzında olan süsleme altın zemin üzerine yeşil, mor, pembe, kırmızı, beyaz renkler kullanılarak bitkisel motifler ile bezenmiştir. 6 ve 7. sayfalardaki kenar suyu süslemesi, altın kullanılarak hatâyî grubu motifler ile halkârî tekniğinde yapılmıştır.

²⁹ Eserin matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Darülmüşnevi, nr. 570.

³⁰ "Valide Sultanlar" Yazma Eser Sergisi Kataloğu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 155-157. sayfalarda her iki cildin de unvan tezhibini görmek mümkündür.

Kuşeyrî Risâlesi'nin asıl metni muntazam olarak kırmızı, tercüme ve şerh kısmı siyah mürekkeple yazılmıştır. Varak sonları reddâdelidir. Âyetlerin üzeri altın sarısı mürekkeple vurgulanmıştır. 344. sayfada Arapça metnin yan kısmına kırmızı mürekkeple sahh kaydı düşülmüştür. Ketebe kaydı bulunmayan nüshanın sonunda, 517. sayfada sayfanın yarısı altın kullanılarak hatâyî grubu motifler ile halkârî tekniğinde bezenmiştir.

Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın Mührü: “An vakfı devletlü, ismetlü Bezmiâlem Vâlide Sultan aliyetü’ş-şân hazretleri, 1256.”

İkinci Cilt (nr. 3304)

Ebatları 300x205-195x115 mm olan ikinci cilt, 1a, 1b şeklinde varak usûlü numaralandırılmış olup 279 varak, 19 satırdır. Unvan tezhibi 1b'dedir. Tezminat, kâğıt, kapak, cilt, sayfa tertibi gibi özellikler açısından birinci cilt ile uyumludur. 279b'de eserin bitiminde altın kullanılarak hatâyî grubu motifler ile halkârî tekniğinde köşebend bezemesi yapılmıştır. Nüshanın zahriyesinde ve sonunda, kenarı altın sarısı renkli bitkisel motiflerle bezeli beyzî form içerisinde Valide Sultan'ın mührü ve vakıf kaydı vardır.

2. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 7279

405 varak, 15 satırdır. Zahriyede eser ve müellif adı, el yazısı talik hattıyla “Şeyh Mehmed Tevfik Efendi *Tercüme ve Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî* (Türkî)” olarak kaydedilmiştir.

Nohudî renk, âharlı doğu kâğıdı üzerine kırmızı ve siyah mürekkep kullanılarak talik hattıyla yazılmıştır. *Kuşeyrî Risâlesi*'nin asıl metni kırmızı mürekkeple harekeli, tercüme ve şerh kısımları ise siyah mürekkeple harekesiz yazılmıştır. Âyet-i kerimelerin üzeri kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Sayfa kenarlarına siyah cetvel çekilmiş olan nüshada hiçbir tezminat yoktur. Nüsha boyunca yer yer mürekkep silindiği için bazı kelimeler okunamaz hâle gelmiştir.

4b'deki mukaddimenin sonuna eserin başlama tarihi olarak 15 Muharrem 1274 tarihi düşülmüş, aynı tarih nüshanın bitiminde de tekrarlanmıştır. Bu tarih, müellifin vefatından bir yıl öncesine tekabül etmektedir. Mukaddimeden sonra 5^a sayfası boş bırakılarak asıl metin 5b'de başlamaktadır. Varak sonlarında reddâde kayıtları vardır. Sayfa kırmızı mürekkepli bir cümle ile bitmişse reddâde kaydı da kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

3. İstanbul Üniversitesi Yazma Eser Kütüphanesi, Umumi, nr. 3899

148 varak olan nüshada satır satışı 29-32 arasında değişmektedir. İlk sayfada ta'Ölik hattıyla yazılmış, “Müsvedde-i Şerh ve Tercüme-i Risâle-i Kuşeyriyye ez-te'lifât-ı eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed Tevfik Efendi berây-ı Bezm-i Âlem Vâlide-i Sultan Abdülmecid Han

aleyhimü'r-rahmetü ve'l-gufrân" yazısının yan ve altında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin mührü vardır.

Nüshada herhangi bir tezyinat yoktur. Nohudî renk, âharlı doğu kâğıdı üzerine siyah talik hatıyla yazılı nüshada âyet-i kerimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Sayfa kenarlarına düşülen ilave cümleler ve sahh kayıtlarının müellife ait olma ya da müellif tarafından talebesine dikte ettirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir zira nüshanın sonunda "Semi'tü eş-Şeyh .. 18 Muharrem 1274" şeklinde semâ kaydı vardır. Sayfa üstlerine birkaç sayfada bir değişen tarihler yazılmıştır, muhtemelen bu tarihler, o sayfaların gözden geçirildiği tarihlerdir. Yer yer yazılan cümlelerin üzeri siyah mürekkeple karalanmıştır. Satır alt ve üstlerine ilavelerin yapıldığı nüsha reddâdelidir.

Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî'nin Muhtevası

1072 yılında, İmam Kuşeyrî tarafından Arapça kaleme alınan; sûflerin akaid ve tevhid meselelerine bakışını, bilgi ve varlık anlayışını, davranışlarını, tasavvufî hâlleri, kullandıkları ıstılah ve kavramları izah eden *Kuşeyrî Risâlesi*, yazıldığı dönemden itibaren Türkçe-Arapça-Farsça her üç dilde de tasavvuf edebiyatı ve tekke şiiri ıstılahları için önemli müracaat kaynaklarından biri olmuş, Molla Câmî'den Ferîdüddîn-i Attar'a kadar pek çok sûfî şairin eserlerini etkilemiştir.

Dinî, edebî, tasavvufî eserlerin üzerindeki anlam katmanlarını açmak, daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla kaleme alınan şerhler, bu alanda verilen ürünlerin çokluğu ve niteliği itibarıyla zamanla Türk edebiyatı, ilim ve düşünce dünyasının en münbit sahalarından biri hâline gelmiştir.

Mehmed Tevfik Efendi, Türkçeye farklı müellifler tarafından birkaç kez tercüme edilen, dinî tasavvufî edebiyatımızı dolaylı olarak etkileyen *Kuşeyrî Risâlesi*'ne yazdığı şerhi, talebelerin anlayabileceği sade bir üslupla kaleme almış, *Risâle*'nin cümlelerini tek tek âyet ve hadislerle, diğer sûflerin söz ve görüşleriyle, beyitlerle, kendi anlayış ve müktesebatıyla zenginleştirerek izah etmiştir.

Âsitâne-i Aliyye'de mevcut Mekteb-i Maarif, Tibbiye, Harbiye, Bahriye, Adliye mekteplerinde, sair medrese ve camilerde bilhassa Arapçaya vâkıf olmayan ilim talebelerinin mütalaası için yazılan bu eser, yazılış sebebine uygun olarak sade bir lisanla tercüme edilmiş ve gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılarak eser kısmî bir şerh hüviyetine büründürülmüştür. Eseri şerh ederken sık sık İran ve Osmanlı'nın mutasavvıf şairlerinin şiirlerinden örnekler vermesi Tevfik Efendi'nin edebî bir neşve ve geniş bir

entelektüel birikime sahip olduğuna işarettir. Mehmed Tevfik Efendi Molla Câmî'den seçtiği dokuz gazeli şerh ettiği *Neş'e* isimli kitabının dîbâcesinde hocası Mehmed Murad'ın yanında mütalaa ettiği eserleri; *Lugat-i Şâhidî*, *Pendnâme*, *Gülistân*, *Bostân*, *Hâfız*, *Sâib-i Tebrîzî*, *Şevket-i Buhârî*, *Örfî-i Şîrâzî*, *Molla Câmî dîvânları* ve *Mesnevî-i Şerîf* olarak sıralar. Nitekim *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nde de bu eserlere sık sık atıflar yapmakta, düşüncelerini örnek beyitlerle anlatmakta, magz-ı Kur'ân olarak nitelediği *Mesnevî*'den alıntılar yapmaktadır.

Tevfik Efendi, eseri yazarken klasik şerh usûlü diyebileceğimiz yöntemi kullanmamıştır. Ana metinde geçen kelimelerin tek tek anlamı ve gramatik yapısı üzerinde durmamış, geniş tercüme ve izahlarla metni anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Bu açıklamaları bazen kısa bazen uzun uzadıya yapmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadîs-i şeriflerden sık sık istifade eden müellif, eserin anlaşılabilirliğini artırmak üzere sahabe-i kirâm, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'in yanı sıra ilk devir sûflerinin söz ve hâllerinden de örnekler vermiştir.

Metnin üslup ve şerh biçimine örnek:

Ve dahı bir gâyet ve nihâyet yokdur ki Cenâb-ı Hakk'ı [8] hasr ve habs ede. Ve dahı bir ehad yokdur ki ana nusret ve yardım ede. Ve bir veled yokdur ki ana şeffî ve şerîk ola. Ve bir aded yokdur ki anı cem' ede. El-hâsıl Cenâb-ı Rabbü'l-İzzet'in zâtında gâyet ve nihâyet yokdur. Ya'ni mekâdir gibi kemmiyât-ı muttasılaya mahal olmadan ve zât-ı şerîfinde uzunluk ve enlilik ve derinlik bulunmadan zât-ı Hudâ müberrâdır. Zîrâ zâtında gâyet ve nihâyet olsa ve tûl ve arz ve umk bulunsa cismi olmasını muktezîdir. Ve Cenâb-ı Hakk'ın cisim olmadığı müdellel ve müberhendir. Ve bir kimsenin yardımına muhtâc olmayıp belki cümle ana müftekır ve muhtâcdır. Nitekim “Yâ eyyühe'n-nâsü entümü'l-fukarâü ilallâhi vallâhü ganiyyün 'anil-'âlemîn.” buyurulmuştur. Ya'ni ey nâs, sizler Allâhü Zü'l-Celâl'e müftekır ve muhtâcsınız ve Cenâb-ı Bârî âlemînden ganîdir ve kimseye muhtâc değildir.

Nazm: *Sana muhtâcdır âlem serâpâ*

Senin yok ihtiyâcın gayra kat'â

Ve dahı Hakk'ın kendüye şerîk olur bir veledi yokdur. Nitekim tâife-i Yehûd “Üzeyr İbnu'llâhdir.” dediler. Ve tâife-i Nasârâ dahi “İsâ Allâh'ın oğludur.” dediler. Ve niceler dahı, *el-melâiketü benâtu'llâh* ya'ni melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler. Bunların mecmu'ı küfr-i sarîhîdir.

Nazm: *İlâhî Hayy u Kayyûm u ebedsin*

*Şerikin yokdur Allâhu Ehadsin*³¹

Sonuç

Kuşeyrî Risâlesi, tasavvuf sahası araştırmacılarının klasik el kitabı olduğu kadar dinî-tasavvufî edebiyat sahasında araştırma yapanlar için de önemli bir müracaat kaynağıdır. *Risâle*, Osmanlı döneminde Hoca Sâdeddin Efendi, Sinan Mentesevî, Mustafa b. Burhan, Mahmud b. Ahmed b. İbrâhim tarafından tam, Abdünnâfi Efendi tarafından muhtasar olarak tercüme edilmiştir. Eser üzerinde Osmanlı döneminde yazılmış tek şerh, tespit edebildiğimiz kadarıyla Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin kaleme aldığı *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'dir. XIX. asrın âlim, sûfi ve mesnevîhânlarından olan Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'nin Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın arzusu üzerine kaleme aldığı *Şerh-i Risâle-i Kuşeyrî* adlı eseri, muhteva itibarıyla ilk defa bu makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır.³²

Batılılaşma hareketinin hız kazandığı XIX. asırda medreselerin haricinde kurulan tıbbiye, harbiye, bahriye, adliye gibi mekteplerde de talebeye dinî ilimler tedrisatı vermek ihtiyacına binaen klasik medrese usûlünde talebeye Arapça ve Farsça aslından okutulan eserlerin Osmanlı Türkçesine çevrilmesi düşüncesine binaen kurulan Encümen-i Dâniş'in üyelerinden biri de *Kuşeyrî Risâlesi Şerhi*'nin şârihi Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'dir. Tanıttığımız eserin bu Encümen'in kararları doğrultusunda yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kuşeyrî Risâlesi Şerhi, 1851 yılında veya daha evvelki bir tarihte yazılıp Bezmiâlem Vâlide Sultan'a takdim edilmiştir. Eserin müellif hattı nüshasının yanı sıra müsvedde nüshası da yazma eserler kütüphanelerinde mevcuttur.

Kuşeyrî Risâlesi Şerhi'nin Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, 3303 ve 3304 numaralarda iki cilt halinde mahfuz müellif hattı nüshası, Vâlide Sultan'ın kendi vakıf kaydıyla Dârül-Maarif Kütüphanesi'ne bağışladığı beş yüzü aşkın kıymetli eserden biridir.

Bu eser, Osmanlı medrese tedrisatında Arapça aslından okutulan eserlerden olan *Kuşeyrî Risâlesi*'nin Osmanlı döneminde halkın ve talebenin anlayabileceği sade bir üslupla yazılmış nâdir tercüme ve şerhlerinden biridir.

³¹ Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Umumi, nr. 3303, s. 7-8.

³² Eserin ismine şu ana kadar yalnızca yazma eser kataloglarında rastladık.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir 40 - Tetimme* (Haz. Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Ahmed Remzi (Akyürek). *Miftahü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, İstanbul 1346.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*. 2 cilt. Beyrut: Dâri İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1955.
- Bilgin, Azmi. "Mehmed Tevfik Efendi'nin *Mecmûatu't-Terâcim*'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi". *İlmî Araştırmalar* 0/17 (2004), 83-88.
- BOA, İ.DH 398/26312.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri* (Haz. M.A. Yekta Saraç). 3 cilt. İstanbul: TÜBA Yayınları, 2016.
- Fatma Aliye Hanım. *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul 1332.
- Göçer, Kenan. *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Hüseyin Vassaf. *Sefine-i Evliyâ-i Ebrâr* (Haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz). 5 cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- Mehmed Murad Nakşibendî. *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, nr. 260.
- Mehmed Murad Nakşibendî. *Vekâyi-nâme*, Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 103.
- Özdil, Hatice. *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendi'nin Şerhleri*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Öztürk, Cemil. "Dârümuallimîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Seyyid Mehmed Tevfik Efendi. *Neş'e - Molla Câmî Şiirlerinin Şerhi* (Haz. İsmet İpek). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2019.
- Sezer, Arzu. *Bezm-i Âlem Valide Sultan*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

- Uçman, Abdullah. “Encümen-i Dâniş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/176-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- M. Baha Tanman. “Mesnevîhâne Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/334-336. Ankara: TDV Yayınları 2004.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Vakfiye Defteri*, nr. 634.
- “Valide Sultanlar” *Yazma Eser Sergisi Kataloğu*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yücer, Hür Mahmut. “Bir İbn Arabî Müdafâası: Çerkeşîzâde Mehmed Tevfik Efendi ve *Levâiyü'l-Kudsiyye fî Fedâili's-Şeyhi'l-Ekber* Adlı Eseri”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/21 (2007), 331-351.
- Zübeyiroğlu, Ruhsar. *Mecmûatü't-Terâcim, Mehmed Tevfik Efendi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.